

Razvoj prevodoslovja in interdisciplinarnost

The Development of Translation and Interdisciplinarity

Martina Ožbot

Univerza v Ljubljani, martina.ozbot@guest.arnes.si

Data zgłoszenia: do 15.02.2014 — Data recenzji akceptacji: 28.03.2014; 9.04.2014

Key words: interdisciplinarity, linguistics, literary studies, translation studies.

Interdisciplinarnost — notranji in zunanji vzgibi

Termin »interdisciplinarnost« je izrazito moderen in se lahko nanaša na marsikaj, npr. na rigorozno metodološko in vsebinsko raziskovalno povezovanje med posameznimi vedami (kot tudi podvedami), na znotrajdisciplinarno raziskovanje ob upoštevanju izsledkov drugih ved ali pa tudi na zgolj površinsko druženje oz. združevanje različnih ved, za katerega se odloči in ga narekuje politika financiranja znanosti, raziskovanja in visokošolskega izobraževanja in ki lahko pomeni prej *multidisciplinarnost* — t.j. bolj ali manj nepovezано nizanje ved — ali eklektično *nedisciplinarnost* kot pa *interdisciplinarnost*. Ne glede na posamezne pomene, ki jih beseda »interdisciplinarnost« lahko ima, je različnim rabam tega izraza skupno to, da ponavadi označujejo načine organiziranja znanja, značilne za moderno znanost. Zelo verjetno je, da gre za novo ime za »povezovanje znanj« med vedami, do kakršnega je nujno prihajalo zmeraj, odkar znanost obstaja, le da ima takšno povezovanje danes že zaradi zgodovine, ki jo je znanost do uveljavitve termina prehodila, nekoliko drugačno vlogo kot v preteklosti. Kakorkoli že, »interdisciplinarnost« kot (po možnosti) sinergično povezovanje med različnimi vedami, kakršno je značilno za sodobno znanost, načeloma omogoča kvalitativen preskok v obravnavanju najrazličnejših raziskovalnih predmetov, mestoma pa je lahko tudi floskula, ki daje zavetje najraznovrstnejšim eklekticizmom.

Najprej, in sicer v 20. letih let prejšnjega stoletja, naj bi se pojavil samostalniki »interdisciplinarnost« soroden pridevnik »interdisciplinaren« (*interdisciplinary*), nanašal pa naj bi se na težnjo po preseganju znanja, razdrobljenega znotraj posameznih disciplin,¹ ki naj bi ravno zaradi svoje ograjenosti in zaprtosti ogrozile kvaliteto izobraževanja in pomenile padec izobraževalnih standardov (Moran 2010: 13). Koncept interdisciplinarnosti dejansko implicira zavest o specifičnosti posameznih disciplin in je lahko nastal, potem ko je propadla vera v enovitost znanja in njegovega obvladovanja, ko so se posamezne discipline čedalje bolj krepile in se je pojavila potreba po vse močnejšem priznavanju njihovih avtonomij in ko so bile nakazane možnosti, da bi povezovanje med disciplinami lahko prineslo nova spoznanja in nove uvide ter tako omogočilo produkcijo novega znanja. Interdisciplinarnost torej najprej predpostavlja obstoj disciplin kot samostojnih sistemov raziskovanja in znanstvenega spoznavanja, ki delujejo vsaka znotraj svojih okvirov in se posvečajo vsaka posebnim raziskovalnim vprašanjem. Ker pa so raziskovalni predmeti med seboj nujno povezani — čeprav na zelo različne načine in v zelo različnih merah — tako kot je inherentno povezana celota realnosti, ki je dostopna znanstvenemu spoznanju, je razumljivo, da ima disciplinarna delitev za posledico med drugim potrebo po preseganju po posameznih vedah razdrobljenega znanja in poskuse, da se ta fragmentarnost preseže z novim medsebojnim povezovanjem disciplin, bodisi v okviru ved, ki še naprej ohranjajo svoje staro raziskovalno jedro in ime, bodisi v okviru novih ved, ki se formirajo ravno na osnovi interdisciplinarnega vzorca proučevanja izbranega predmeta. Zgled za prvo bi npr. lahko bila sociolingvistika ali psiholingvistika, ki ne veljata za avtonomni vedi, nastali — kot bi lahko sklepali iz njunih imen — po morebitnem križanju med sociologijo oz. psihologijo in jezikoslovjem, temveč za poddisciplini jezikoslovja. Njuno raziskovalno bistvo namreč ostaja jezikoslovno, predponi pa kažeta na integracijo jezikoslovne perspektive in nekega drugega raziskovalnega pogleda ter na obravnavanje vprašanj, ki sicer zadevajo jezik kot še naprej osrednji predmet opazovanja, toda v odnosu do nekaterih posebnih dimenzij, kot sta njegovo družbeno pojavljanje pri sociolingvistiki oz. njegovo delovanje in raba v povezavi s psihološkimi dejavniki pri psiholingvistiki. Drugačna pa je situacija pri ustanavljanju novih ved, ki se oblikujejo na temelju interdisciplinarnosti. Primer takšne vede sta npr. komunikologija, ki je izšla iz sociologije, semiotike, filozofije in sorodnih ved, in prevodoslovje, ki v sebi združuje med drugim elemente jezikoslovja, literarne vede, sociologije, informatike in drugih; nastanku slednjega se bomo nadrobneje posvetilu nekoliko pozneje.

Podobno kot formuliranje novih teorij je tudi ustanavljanje novih ved običajno odgovor na krizo (prim. Kuhn 1996: 77 in sl.), ki jo občutijo raziskovalci, nezadovoljni z obravnavo danega predmeta znotraj neke vede. Pri tem se nov, sintetičen in večperspektiven pogled, kakršnega omogoča sodelovanje med disci-

¹ Izraza »disciplina« in »veda« sta v tem prispevku uporabljana sopomensko.

plinami in ki izhaja iz presečišča med njimi, vsaj v določenem smislu izkaže kot prednost, in dejansko je to, kar interdisciplinarno vedo opravičuje, pogosto ravno poglobljen interes za predmet, ki je bil dotlej proučevan z manj pozornosti in ki tako dobi možnost, da iz obrobja obravnave preide v središče (prim. Ka in dl 2004: 58). Temeljno vprašanje seveda je, kakšno je pri interdisciplinarnih vedah razmerje med vedami, iz katerih nova veda izhaja, in kakšna je njena avtonomija v odnosu do teh ved.

Kot je bilo že nakazano, pa interdisciplinarnost ne odseva zgolj notranjih, vsebinskih potreb po preurejanju znanja, temveč je navadno hkrati odraz razmerij moči v upravljanju znanosti ali tudi povsem pragmatičnih potreb po reorganizaciji posredovanja znanja v izobraževalnih ustanovah. V ozadju kategoriziranja znanja in ustanavljanja novih ved so namreč vselej tudi igre nadvlade, vpliva in interesov ter zahteve po specialističnem in učinkovitejšem izobraževanju strokovnjakov za opravljanje posebnih ekspertnih nalog — vse to ima običajno posledice tudi na ravni financiranja znanosti in raziskovanja. Etabliranje nove vede, ki je danes po svoji naravi lahko le interdisciplinarna, pomeni legitimacijo specifičnega znanja o raziskovalnem predmetu ali stališča oziroma pogleda na ta predmet, odraža pa tudi odnos do drugih ved, iz katerih nova veda izhaja, deloma ob zavračanju in deloma ob ohranjanju epistemoloških značilnosti svojih predhodnic.

Prevodoslovje — nova veda na interdisciplinarnih temeljih

Proučevanje jezika je najbrž že po svoji naravi potencialno ena najbolj interdisciplinarnih dejavnosti v sodobni znanosti nasploh. Zmožnost rabe naravnega jezika kot univerzalnega in do neskončnosti kompleksnega sporazumevalnega in izraznega sredstva, ki mimetično odraža realnost in jo obenem ustvarja, je namreč tista edinstvena lastnost, po kateri se človek loči od ostalih živih bitij in ki nam pomaga spoznavati, v čem je človeška narava specifična (in v čem ni). Ne glede na to, kaj natančno nas pri raziskovanju jezika zanima — denimo artikulacija govora in prozodija, usvajanje prvega, drugega ali tujega jezika, diahroni razvoj posamezne besedilne zvrsti, stilistika, sintaksa v najbolj tradicionalnem pomenu ali karkoli drugega —, zmeraj je zelo verjetno, da bomo pri delu z izbranim raziskovalnim predmetom morali upoštevati še kakšno posebno dimenzijo, ki jezik presega, a ki jo prav proučevanje jezika lahko na poseben način osvetli — pomislimo naprimer na raziskave tako različnih predmetov, kot so človekovi kognitivni mehanizmi, prazgodovinski artefakti ali identiteta storilcev kaznivih dejanj v forenzičnih primerih. Vzrok za naravno interdisciplinarnost proučevanja jezika je seveda dejstvo, da jezikovna realnost nikoli ne obstaja v vakuumu in ni nikoli na ogled na mikroskopskem stekelcu. Zato je tudi proučevanje književno-

sti, ki za svoje udejanjanje kot prvi in najbolj neobhodni pogoj potrebuje jezik, podobno večplastno in po naravi interdisciplinarno.

Deloma na poseben način se jezikovna raba uresničuje pri prevajanju kot medkulturni komunikaciji, in sicer v tem smislu, da gre pri prevajanju za tvorjenje besedila v ciljnem jeziku na osnovi vnaprej danega besedila v izhodiščnem jeziku. Pri tem naj bi bilo ciljno besedilo običajno funkcionalni nadomestek izhodiščnega besedila, namreč za sprejemnike, ki nimajo dostopa do sporočila izhodiščnega besedila, bodisi zato, ker jim to besedilo ni na voljo, bodisi zaradi neznanja izhodiščnega jezika. Tradicionalno jezikoslovje je vprašanja prevajanja in prevodov večinoma zanemarjalo, podobno kot se ni ukvarjalo še s številnimi drugimi značilnostmi jezikovne komunikacije, ki niso zadevale izvirnega pisnega gradiva in ki niso bile stvar sistema, ampak rabe. Takšno stališče v odnosu do proučevanja prevodne produkcije je imelo več razlogov. Med poglavitnimi so zagotovo tudi naslednji trije: prvič, že v kvantitativnem smislu je bilo prevajanja (in tolmačenja) nekoč bistveno manj, kot ga je danes, ko se s prevedenim gradivom srečujemo zelo pogosto in v najrazličnejših situacijah — ne le v književnosti, temveč tudi v novinarskih besedilih, pragmatičnih tekstih vseh vrst, reklamah in drugje. Drugič, v primerjavi z izvirniki so prevodi dolgo veljali za besedila z neprimerno nižjim ugledom, saj naj bi pri prevajanju šlo »zgolj« za nadomeščanje jezika originala z jezikom prevoda, se pravi za dejanje reprodukcije, ki naj ne bi zahtevalo ne inspiracije ne izvirnosti ne strokovnega znanja. Tretjič, proučevanje jezika je bilo do srede 20. stoletja večinoma omejeno na raven stavka in povedi, medtem ko so prevodi izrazito besedilni fenomen in razumljivo je, da je k njihovemu proučevanju edino smiselno pristopiti z besedilne perspektive.

Da so prevodi in prevajanje lahko postali legitimen in drugim, z jezikom povezanim fenomenom enakovreden predmet proučevanja, so bili potrebni nekateri radikalni premiki znotraj različnih disciplin, predvsem jezikoslovja in literarne vede. Izjemnega pomena je bil razvoj nadstavnega jezikoslovja, predvsem besediloslovja in analize diskurza, ki sta pokazala na temeljno relevantnost upoštevanja besedilne perspektive za vsakršno k funkciji, ne k formi naravnano proučevanje jezika. S spremembo gledišča so poleg književnih oz. kanoničnih besedil postala raziskovalno zanimiva tudi neliterarna besedila in nasploh besedila, ki so po svojem nastanku vpeta v zelo različne komunikacijske kontekste, se pravi potencialno tudi prevodi (prim. Ožbot 2006: 26–27). Tako kot je spoznanje o vsakokratni vlogi konteksta pri tvorjenju in razumevanju besedil razvrednotilo pomen koncepta ekvivalence, je tudi zavest o prvenstvenosti funkcije izvirniku odvzelo njegovo izključno pomembnost. Tako npr. Hans J. Vermeer, avtor teorije skoposa, ki velja za eno osrednjih funkcijsko naravnanih teorij prevajanja, govori o »detronezaciji« izhodiščnega besedila spričo primarnosti funkcije ciljnega besedila. Prevodi so za Vermeerja, pa tudi za funkcijsko naravnane prevodoslovce nasploh najprej elementi ciljne kulture in šele nato besedila, ki so po svojem izvoru neločljivo in temeljno povezana s svojimi besedilnimi predlogami. Spričo

takšnih izhodišč ne preseneča, če je prevodoslovje v veliki meri opustilo ukvarjanje z različnimi tradicionalnimi in ne najbolj produktivnimi vprašanji, kot so vprašanje dobesednosti in prôstosti ali zvestobe in svobode pri prevajanju, in je svojo pozornost preusmerilo k realnim problemom prevajanja in k njegovim produktom, se pravi h konkretnim prevodom.

Resnici na ljubo pa omenimo prav tako nespregledljivo dejstvo, da je že tradicionalno jezikoslovje pogosto vendarle gojilo tudi močan interes za druga, neortodoksna raziskovalna vprašanja, povezana npr. ravno s kulturno pogojenimi vidiki jezikovne rabe, ki so še posebej bistveni za proučevanje prevodnih pojavov. Med jezikoslovci s takšnimi raziskovalnimi obzorji najdemo npr. Edwarda Sapirja in Benamina L. Whorfa, ki sta dovršen del svojega proučevanja posvetila ravno morebitnemu sovplivanju med naravnim jezikom na eni in mišljenjem na drugi strani ter tako odprla novo poglavje v debati o jezikovni relativnosti. Toda zagotovo so bili raziskovalci, kakršna sta bila Sapir in Whorf, v manjšini in potrebni so bili globalnejši premiki znotraj samega jezikoslovja, da so prevodni pojavili lahko stopili v ospredje.

Poleg napredka v jezikoslovnem raziskovanju je preboj prevodoslovja, predvsem kolikor se to ukvarja s književnimi besedili, pomembno omogočil tudi razvoj literarne vede, npr. z empiričnim proučevanjem literarnih besedil, tako kanoničnih kot nekanoničnih, in z njihovo obravnavo v raznolikih kulturnih, zgodovinskih in družbenih kontekstih. Recepcijske študije, ki so odnos med bralcem, avtorjem in besedilom opredelile na novo in vlogo avtorja relativizirale, nato prevpraševanje o bistvu literarnosti in o njenih razločevalnih značilnostih ter proučevanje medliterarnega oz. medkulturnega prenašanja besedil — vse to je raziskovanju prevodnih fenomenov odprlo nove možnosti.

Poleg epistemoloških premikov pa so bile za formiranje prevodoslovja kot posebne vede odločilne tudi povsem praktične okoliščine. Vse od konca druge svetovne vojne naprej so se zaradi vse intenzivnejše mednarodne komunikacije povečevale potrebe po različnih vrstah jezikovnih ekspertov, od učiteljev jezikov do slovaropiscev in do prevajalcev in tolmačev. Še posebej prevajalci in tolmači pa so imeli na voljo razmeroma malo možnosti za kvalitetno in učinkovito formalno izobraževanje. Zato je razumljivo, da se je ustanavljanje prevajalskih šol v Evropi običajno pojavilo kot odgovor na konkretne potrebe po strokovno zanesljivem prevajalskem kadru, kot sicer priča tudi že veliko starejši zgled dunajske Diplomatske akademije; kot Orientalsko akademijo jo je namreč ustanovila Marija Terezija leta 1754 za potrebe komuniciranja avstrijskega cesarstva s turškim, perzijskim in arabskim vzhodom. Formalno izobraževanje prevajalcev in tolmačev se je močno razmahnilo predvsem po 2. svetovni vojni, ko se je med drugim z nürnbergskimi procesi izkazalo, kako pomemben je poklic tolmača. Sodstveno-pravnim potrebam po zagotavljanju strokovne medjezikovne in medkulturne komunikacije so se vse bolj pridruževale še ekonomsko-politične okoliščine, ki so terjale profesionalno tolmaško in prevajalsko delo, po kvalitetni prevajalski dejavnosti pa so klicale

tudi vse živahnejše znanstveno-tehnične in literarne izmenjave. Ustanavljanje posebnih prevajalskih in/ali tolmaških študijskih smeri, bodisi na dodiplomski bodisi na podiplomski stopnji, in sicer v okviru samostojnih inštitutov oz. šol ali znotraj že obstoječih fakultet, in čedalje večja profesionalizacija prevajalskega in tolmaškega poklica sta bila izjemnega pomena za etabliranje prevodoslovja kot posebne, od jezikoslovja in literarne vede ločene discipline. Strokovnjaki, ki so na teh programih poučevali in se s prevodnimi fenomeni čedalje bolj ukvarjali tudi raziskovalno, so bili po formaciji večinoma jezikoslovci, filologi ali strokovnjaki za literarno vedo. Z leti se je oblikovala precej velika skupina raziskovalcev, ki ima danes vse lastnosti znanstvene skupnosti: konkreten predmet proučevanja, svoje periodične in neperiodične publikacije, temu predmetu posvečena znanstvena in strokovna srečanja, nato društva in združenja ter nenazadnje občutek pripadnosti novi vedi. Odprto ostaja vprašanje o tem, kakšno je danes razmerje med prevodoslovjem in vedami, iz katerih je nova disciplina izšla. Kar imajo prevodoslovne raziskave skupnega, je najbrž predvsem raziskovalni predmet, ki ga predstavljajo prevodni fenomeni v najširšem smislu, medtem ko so metode in raziskovalni instrumentarij prevzeti od drugih ved (pretežno od jezikoslovja in literarne vede) — kot je vsaj v humanistiki najbrž značilno tudi za mnoge druge novejšje vede, kot so npr. kulturne študije ali diskurze študije, ki so v veliki meri odvisne od disciplin, iz katerih so se razvile. To je tudi razumljivo, saj je prevajanje komunikacija, prevodi pa besedila, ki v realnem življenju funkcionirajo tako kot besedila nasploh. Prav zato razvoj prevodoslovja močno odraža etape, ki so jih prehodile druge vede, iz katerih se je razvilo, ter njihove raziskovalne in metodološke preboje in zagate. Če vzamemo zgolj jezikoslovje, je bilo za prevodoslovje najprej pomembno strukturalno, danes pa npr. besedilno, kognitivno in korpusno jezikoslovje. Tako je npr. tudi preobrat v stališču do pojma ekvivalenca, ki je eden problematičnejših konceptov v tradicionalnem, a tudi sodobnem prevodoslovju, imel temeljni vzgib v jezikoslovju, kot med drugimi priznava Mary Snell-Hornby, ena poveljnih utemeljiteljic prevodoslovja (gl. Snell-Hornby 1988), ki jezikoslovju sicer ni najbolj naklonjena: »[...] the concept of equivalence, during the 1960s and 1970s the basic criterion of work on translation, was soon called into question even within linguistics, and it was only a logical step from Leisi's functional approach to language to the functional theories of translation developed in the 1980s« (Snell-Hornby 2006: 39). Podobno so tudi posamezne smeri v literarni vedi omogočile napredovanje prevodoslovnih raziskav, med prvimi npr. že omenjene recepcijske študije, v zadnjem času pa recimo postkolonialne študije. V luči temeljne odvisnosti raziskovanja prevodov od raziskovanja jezika in literature, je mogoče ugotoviti, da sta jezikoslovje in literarna veda — skupaj s še nekaterimi drugimi vedami, ki so bile za formiranje prevodoslovja bistvene (prim. Arduini/Steccconi 2007: 46) — razvoj prevodoslovja hkrati pospeševala in zavirala, saj je nova veda vsrkavala tako uspehe kot neuspehe svojih predhodnic.

Zaključek: Interdisciplinarna prihodnost

Prevodoslovje je mlada veda in zelo verjetno je, da se bo njena vloga še naprej utrjevala in da bo sčasoma spričo hitrega razvoja novih področij drugim, mlajšim vedam lahko ponujala pomembne nastavke za njihov razvoj, kakršne sama črpa iz starejših disciplin, prav tako pa bodo njena spoznanja prevzemale njene predhodnice. Takšen scenarij bi bil tudi v skladu s postulatoma Klausa Kaindla (2004: 64–65) o različnih stopnjah interdisciplinarnosti: prva naj bi bila »imperialistična«, druga »uvozniška« in tretja »recipročna« (*imperialistische, importierende, reziproke Interdisziplinarität*). Imperialistična interdisciplinarnost naj bi bila značilna za obdobje, ko je bilo prevodoslovje odvisno pretežno od jezikoslovja — čeprav se izraz »imperialistična« ne zdi najbolj ustrezen, saj si je težko predstavljati, da bi starejša disciplina novi vedi (kolikor se je slednja takrat že formirala) metodologijo in instrumentarij vsiljevala; bolj verjetno je, da si je nova veda oboje izposodila preprosto v pomanjkanju ustrežnejših rešitev, ki jih ni bilo ne znotraj ne zunaj jezikoslovja. Uvozniška interdisciplinarnost naj bi označevala sedanjo fazo, ko je nova veda že etablirana, a se za pomoč pri izgradnji metodološkega in konceptualnega aparata obrača k različnim drugim vedam, ne le k jezikoslovju. V tretjem obdobju, t. j. v fazi recipročne interdisciplinarnosti, naj bi po Kaindlovem mnenju prihajalo do enakovredne izmenjave med novo vedo in drugimi vedami.

Kako konkretno bo z interdisciplinarnostjo v prihodnosti, je seveda stvar špekulacije. Toda vsaj kar zadeva proučevanje jezika — njegove narave, rabe in funkcioniranja v najširšem smislu — nakazuje raziskovanje prevajanja in prevodov tipično epistemološko paradigmo našega časa: raziskovalni predmet kliče po večperspektivni obravnavi. Tako bo, kot kaže, tudi za prepričljivejši opis mnogih drugih jezikovnih fenomenov in za njihovo ustrežnejšo razlago ter za večji napovedljivostni potencial vsakršne teorije bolj kot kdajkoli prej pomembna večdimenzionalna osvetlitev raziskovalnega predmeta in interdisciplinarna integracija spoznanj.

Literatura

- Arduini S., Stecconi U. 2007: *Manuale di traduzione: Teorie e figure professionali*. Roma, Carocci.
- Kaindl K. 2004: *Übersetzungswissenschaft im interdisziplinären Dialog: am Beispiel der Comicsübersetzung*. Tübingen, Stauffenburg.
- Kuhn Th. ³1996 [1962]: *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago—London, The University of Chicago Press.

- Moran J. 2010: *Interdisciplinarity*. London—New York, Routledge.
- Ožbot M. 2006: *Prevajalske strategije in vprašanje koherence v slovenskih prevodih Machiavelijevega Vladarja*. Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije.
- Snell-Hornby M. 1988: *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam—Philadelphia, John Benjamins.
- Snell-Hornby M. 2006: *The turns of translation studies: new paradigms or shifting viewpoints?* Amsterdam—Philadelphia, John Benjamins.

Martina Ožbot

Razvoj prevodoslovja in interdisciplinarnost

Povzetek

Prispevek se ukvarja z interdisciplinarnostjo kot temeljno raziskovalno paradigmo sodobne znanosti, prikazuje nekatere njene značilnosti in konceptualne probleme. Posebej se posveča razvoju prevodoslovja kot samostojne discipline, ki je izšla iz jezikoslovja, literarne vede in nekaterih drugih disciplin in ki danes velja za izrazito interdisciplinarno vedo.

Ključne besede: interdisciplinarnost, jezikoslovje, literarna veda, prevodoslovje.

Martina Ožbot

The Development of Translation and Interdisciplinarity

Summary

The paper deals with interdisciplinarity as a fundamental paradigm of modern research, presenting some of its characteristics as well as problems related to the concept. Special attention is paid to the development of Translation Studies as an autonomous discipline, which formed out of linguistics, literary studies and some other fields of study, and which is today considered of eminently interdisciplinarity nature.

Key words: interdisciplinarity, linguistics, literary studies, translation studies.

Rozwój przekładoznawstwa i interdyscyplinarność

The Development of Translation and Interdisciplinarity

Martina Ožbot

Uniwersytet w Lublanie, martina.ozbot@guest.arnes.si

Data zgłoszenia: do 15.02.2014 — Data recenzji i akceptacji: 28.03.2014; 9.04.2014

Key words: interdisciplinarity, linguistics, literary studies, translation studies.

Interdyscyplinarność — motywacja wewnętrzna i zewnętrzna

„Interdyscyplinarność” to termin wyjątkowo popularny. Może odnosić się do wielu zagadnień, między innymi do ścisłego (pod względem metodologii i treści) łączenia w badaniach odrębnych dziedzin nauki (lub jej poddziedzin), do badań prowadzonych w ramach danej dyscypliny, uwzględniających rezultaty innych nauk lub też do częściowego łączenia bądź scalania różnorodnych nauk, które popiera i dyktuje polityka finansowania nauki, badań i szkolnictwa wyższego. Może oznaczać więc raczej *multidyscyplinarność* — tzn. łączenie mniej lub bardziej niezwiązanych z sobą dziedzin nauki — lub eklektyczną *niedyscyplinarność* niż *interdyscyplinarność*. Bez względu na znaczenia, jakie może mieć słowo „interdyscyplinarność”, wspólne dla różnych jego zastosowań jest to, że zazwyczaj określają sposoby porządkowania wiedzy, charakterystyczne dla współczesnej nauki. Bardzo prawdopodobne jest, że chodzi po prostu o nową nazwę „łączenia wiedzy” z różnych dziedzin, do którego dochodziło odkąd istnieje nauka, chociaż takie „łączenie” ma już obecnie z uwagi na etymologię terminu trochę inną funkcję niż w przeszłości. Jakkolwiek „interdyscyplinarność” jako (hipotetycznie) synergiczne łączenie różnych dyscyplin, które jest charakterystyczne

dla współczesnej nauki, umożliwia jakościowy zwrot w badaniu najróżniejszych zjawisk, niekiedy może także pełnić funkcję ozdobnego wyrażenia, będącego schronieniem dla różnorodnych eklektyzmów.

Na początku, w latach dwudziestych minionego stulecia, rzeczownikowi „interdyscyplinarność” zaczął towarzyszyć pokrewny przymiotnik „interdyscyplinarny” (*interdisciplinary*). Wyrażać miał dążenie do przekraczania granic wiedzy, rozdrobionej na kilka dyscyplin¹, które właśnie z powodu swojego ograniczenia i hermetyczności zagroziły jakości edukacji i oznaczały spadek standardów kształcenia (Moran 2010: 13). Koncepcja interdyscyplinarności rzeczywiście implikuje świadomość odmienności poszczególnych dyscyplin. Mogła powstać więc dopiero wtedy, gdy utracono wiarę w monolityczność nauki i metod jej zgłębiania, gdy poszczególne dyscypliny coraz bardziej zyskiwały na znaczeniu i zwiększyło się zapotrzebowanie na uznanie ich autonomii, oraz gdy dostrzeżono, że połączenia między dyscyplinami mogły przynieść nowy rodzaj poznania, tym samym umożliwiając produkcję nowej wiedzy. Interdyscyplinarność zakłada więc istnienie dyscyplin jako samodzielnych systemów prowadzenia badań i naukowego poznania, z których każda funkcjonuje wewnątrz swoich granic i skupia się tylko na konkretnych kwestiach badawczych. A ponieważ przedmioty badań są z sobą ściśle połączone, tak jak inherentnie połączona jest z sobą cała rzeczywistość dostępna naukowemu poznaniu, zrozumiałe jest, że skutkiem podziału na poszczególne dyscypliny jest konieczność przekraczania granic wiedzy rozdrobionej w obrębie różnych dziedzin i próby, by fragmentaryczność ta została zniwelowana dzięki nowemu łączeniu dyscyplin albo w ramach nauk, które wciąż zachowują swój pierwotny obiekt badań i nazwę, albo w ramach nowych nauk, które formują się właśnie na podstawie modelu interdyscyplinarnego. Przykładem pierwszej sytuacji jest np. socjolingwistyka lub psycholingwistyka, które nie uchodzą za nauki autonomiczne, powstałe — jak można wywnioskować z ich nazw — w wyniku skrzyżowania się socjologii lub psychologii z językoznawstwem, ale za subdyscypliny językoznawstwa. Sedno ich badań pozostaje bowiem językoznawcze, a przedrostki sygnalizują integrację perspektywy językoznawczej z innym spojrzeniem badawczym oraz podejmowanie kwestii, które wciąż uznają język za najważniejszy przedmiot badań, ale tylko w odniesieniu do pewnych wymiarów, takich jak jego istnienie w społeczeństwie (w przypadku socjolingwistyki) lub funkcjonowanie w powiązaniu z czynnikami psychologicznymi (w psycholingwistyce). Inaczej jest, gdy nowe nauki wywodzą się z interdyscyplinarności. Przykładem takich nauk są między innymi komunikologia, której podwaliny stanowią: socjologia, semiotyka, filozofia i inne nauki pokrewne, a także przekładoznawstwo, łączące w sobie elementy językoznawstwa, wiedzy o literaturze, socjologii, informatyki i innych dziedzin. Powstaniu tego ostatniego przyjrzymy się szczegółowo nieco później.

¹ Terminy „dyscyplina” i „nauka” są w artykule traktowane synonimicznie.

Podobnie jak formułowanie nowych teorii, tworzenie nowych nauk jest zazwyczaj odpowiedzią na kryzys (por. Kuhn 1996: 77 i nast.), który odczuwają badacze, nieusatysfakcjonowani opracowaniem danego zagadnienia w ramach konkretnej dziedziny. Nowe, syntetyczne i wielowymiarowe spojrzenie, jakie umożliwia współpraca między dyscyplinami, a zwłaszcza ich punkty styeczne, mogą stanowić pewnego rodzaju atut. Zazwyczaj jest nim właśnie pogłębione zainteresowanie danym obiektem, któremu do tej pory nie poświęcono zbyt wiele uwagi, a który w ten sposób z peryferii opracowań może przesunąć się w stronę ich centrum (por. Ka i ndl 2004: 58). Podstawowym pytaniem jest oczywiście to, jakie relacje panują w danej nauce interdyscyplinarnej między jej protoplastami, i w jakim stopniu jest ona od nich niezależna.

Jak już wspomniano, interdyscyplinarność nie odzwierciedla tylko wewnętrznych i treściowych potrzeb przekształcania wiedzy, ale jest jednocześnie odbiciem uwarunkowań charakterystycznych dla zarządzania nauką lub też zupełnie pragmatycznych potrzeb reorganizacji przekazywania wiedzy w instytucjach kształcenia. W tle kategoryzowania wiedzy i formowania nowych nauk trzeba wziąć pod uwagę także interesy władzy zwierzchniej, jej wpływy i możliwość wywierania nacisku oraz postulaty profesjonalnego i efektywnego kształcenia specjalistów mających wypełniać poszczególne zadania — wszystko to zazwyczaj przynosi skutki także na poziomie finansowania nauki i badań. Ustanowienie nowej nauki, która w swojej naturze może być dzisiaj jedynie interdyscyplinarna, oznacza legitymizację specyficznej dyscypliny zajmującej się danym przedmiotem badań lub nowego spojrzenia na ten przedmiot. Wyraża ono także stosunek do innych dziedzin wiedzy, z których nowa nauka się wywodzi, częściowo dzięki odrzucaniu, a częściowo dzięki zachowaniu epistemologicznych właściwości swoich poprzedniczek.

Przekładoznawstwo — nowa dziedzina nauki na interdyscyplinarnych fundamentach

Badanie języka już ze swojej natury jest we współczesnej nauce jednym z najbardziej interdyscyplinarnych przedsięwzięć. Możliwość użycia języka naturalnego jako uniwersalnego i nad wyraz kompleksowego środka wyrazu i komunikacji — który mimetycznie wyraża rzeczywistość i równocześnie ją kształtuje — jest bowiem wyjątkową cechą, wyróżniającą człowieka na tle pozostałych organizmów żywych, umożliwiającą zgłębienie właściwości natury ludzkiej. Bez względu na to, co interesuje nas podczas badań językowych — artykulacja mowy i prozodia, przyswajanie języka ojczystego lub obcego, rozwój diachroniczny konkretnego gatunku tekstu, stylistyka, składnia w najbardziej tradycyjnym znaczeniu itp. —

bardzo prawdopodobne jest, że w pracy badawczej będziemy musieli wziąć pod uwagę także dodatkowy wymiar. I choć wykraczać będzie on poza język, to właśnie perspektywa językowa może nadać mu nowy sens. Pomyślmy na przykład o badaniach tak różnorodnych zjawisk, jak mechanizmy kognitywne człowieka, prehistoryczne artefakty czy też tożsamość sprawców w przypadku spraw sądowych. Przyczyną interdyscyplinarności badań językowych jest oczywiście fakt, że rzeczywistość językowa nigdy nie występuje w próżni i nigdy nie jest tak dokładna, jak obraz uzyskany za pomocą mikroskopu. Dlatego też również badanie literatury, która uznaje język za najważniejszy i niezbędny warunek swojego istnienia, jest wielowarstwowe i z natury interdyscyplinarne.

W sposób szczególny język urzeczywistnia się w tłumaczeniu jako akcie komunikacji międzykulturowej, w którym w procesie przekładu dochodzi do powstania tekstu w języku docelowym na podstawie tekstu w języku wyjściowym. Tekst docelowy staje się po prostu funkcjonalną namiastką tekstu wyjściowego dla odbiorców, którzy nie mają dostępu do informacji zawartych w tekście oryginalnym albo z powodu braku dostępu do samego tekstu, albo z powodu nieznamości języka wyjściowego. Tradycyjne językoznawstwo kwestie tłumaczenia i przekładów w większości zaniebyszało, podobnie jak nie zajmowało się innymi aspektami komunikacji językowej, które nie dotyczyły oryginalnego tekstu pisanego i nie były częścią systemu, ale uzusu. Takie stanowisko miało wiele przyczyn. Za najważniejsze z nich uznać można: po pierwsze, w przeszłości już w aspekcie ilościowym tłumaczeń pisemnych (i ustnych) było o wiele mniej niż obecnie. Teraz przekłady bardzo często towarzyszą nam w najróżniejszych sytuacjach — nie tylko w postaci literatury, ale także jako teksty publicystyczne, pragmatyczne itp. Po drugie, przekłady długo cieszyły się nieporównywalnie mniejszym uznaniem niż oryginały, gdyż w tłumaczeniu chodziło „tylko” o zastępowanie języka oryginału językiem przekładu, tzn. o akt reprodukcji, który nie wymagałby ani inspiracji, ani oryginalności, ani specjalistycznej wiedzy. Po trzecie, badanie języka było do połowy XX w. w większości ograniczone do poziomu zdania i wypowiedzi, podczas gdy przekłady są wyraźnie fenomenem tekstowym i rozumiałe jest, że do ich badania należałoby przystąpić z perspektywy tekstu.

Aby tłumaczenie (jako proces i rezultat) mogło stać się przedmiotem badań równoprawnym wobec innych zjawisk językowych, były potrzebne pewne radykalne przesunięcia wewnątrz poszczególnych dyscyplin, przede wszystkim językoznawstwa i wiedzy o literaturze. Wyjątkowe znaczenie miał rozwój językoznawstwa tekstowego, przede wszystkim lingwistyki tekstu i analizy dyskursu, które wyeksponowały konieczność uwzględnienia perspektywy tekstu w każdej analizie językowej zorientowanej nie na formę, lecz na funkcję. Wraz ze zmianą stanowiska, oprócz tekstów literackich lub kanonicznych, obiektem zainteresowań badaczy stały się także inne teksty, w tym nieliterackie, które po powstaniu włączone zostały w bardzo różne konteksty komunikacyjne, co odnosi się poten-

cialnie także do przekładów (por. Ožbot 2006: 26—27). Tak jak świadomość każdorazowej funkcji kontekstu w tworzeniu i rozumieniu tekstów zdevaluowała znaczenie pojęcia ekwiwalencji, tak świadomość dominacji funkcji tekstu pozbawiła oryginał jego nadrzędnej roli. Dlatego też np. Hans J. Vermeer, autor teorii skoposu, która uważana jest za jedną z głównych teorii przekładu skupiających się na jego funkcji, mówi o „detronizacji” tekstu wyjściowego na rzecz funkcji tekstu docelowego. Według Vermeera i jemu podobnych przekładoznawców, przekłady są przede wszystkim elementami kultury docelowej, a dopiero potem tekstami, które z racji swojego źródła są w sposób nierozłączny i fundamentalny powiązane z tekstowym pierwowzorem. W odniesieniu do takich punktów wyjścia nie zaskakuje, że przekładoznawstwo w dużej mierze przestało zajmować się różnymi tradycyjnymi, lecz niezbyt konstruktywnymi kwestiami, jak zagadnienia dosłowności i wolności czy wierności i swobody w tłumaczeniu, swoją uwagę przekierowało natomiast na realne problemy tłumaczeniowe i konkretne przekłady.

W rzeczy samej wspomnieć można również istotny fakt, że już tradycyjne językoznawstwo interesowało się innymi, nieortodoksyjnymi zagadnieniami badawczymi, związanymi na przykład z kulturowymi aspektami użycia języka, które są wciąż kluczowe dla badania zjawisk tłumaczeniowych. Wśród językoznawców o takich horyzontach badawczych wskazać należy np. Edwarda Sapira i Benjamin L. Whorfa, którzy ogromną część swoich badań poświęcili właśnie wzajemnemu wpływowi języka naturalnego i sposobu myślenia, w ten sposób otwierając nowy rozdział w debacie na temat relatywizmu językowego. Z pewnością jednak tacy badacze, jak Sapir i Whorf stanowili mniejszość i potrzebne były donioślejsze zmiany w obrębie samego językoznawstwa, by zjawiska tłumaczeniowe mogły wysunąć się na plan pierwszy.

Oprócz postępu w dziedzinie badań językoznawczych, ekspansja przekładoznawstwa, przede wszystkim zajmującego się tekstami literackimi, w sposób ważny umożliwiła także rozwój wiedzy o literaturze, na przykład dzięki badaniom empirycznym tekstów literackich zarówno kanonicznych, jak i niekanonicznych oraz ich opracowaniu w różnych kontekstach kulturowych, historycznych i społecznych. Studia o recepcji, które zdefiniowały na nowo relacje między czytelnikiem, autorem i tekstem, a także zrelatywizowały funkcję autora, pytania o istotę literatury i jej właściwości oraz badania nad międzyliterackim lub międzykulturowym transferem tekstów — wszystko to otwarło nowe możliwości w badaniu fenomenów tłumaczeniowych.

Oprócz przesunięć epistemologicznych, decydujący wpływ na kształtowanie się przekładoznawstwa jako odrębnej nauki miały także okoliczności zupełnie praktyczne. Od końca drugiej wojny światowej, z uwagi na coraz intensywniejszą komunikację międzynarodową, zwiększyło się zapotrzebowanie na różnego rodzaju ekspertów językowych — od nauczycieli języka po leksykografów oraz tłumaczy pisemnych i ustnych. Zwłaszcza ci ostatni formalnie mieli stosunko-

wo mało możliwości jakościowego i skutecznego kształcenia. Wyrazem dążeń do posiadania profesjonalnej kadry tłumaczy było tworzenie w Europie szkół specjalizujących się w przygotowywaniu przedstawicieli tego zawodu, jak na przykład Akademia Dyplomatyczna w Wiedniu, założona przez Marię Teresę w 1754 r. w celu skutecznego komunikowania się Cesarstwa Austrii z państwami Bliskiego Wschodu, noszącą wówczas nazwę Akademia Orientalna. Formy edukacji formalnej tłumaczy pisemnych i ustnych mocno rozwinęły się przede wszystkim po drugiej wojnie światowej, gdy między innymi w czasie procesów norymberskich okazało się, jak ważne zadanie spełnia tłumacz ustny. Do sądowo-prawnych potrzeb zapewnienia profesjonalnej komunikacji międzyjęzykowej i międzykulturowej dołączyły następnie względy ekonomiczno-polityczne, które wymagały fachowej pracy tłumacza ustnego i pisemnego. O dobrą jakość działalności tłumaczeniowej apelowano także w ramach ożywionych kontaktów naukowych i literackich. Tworzenie osobnych kierunków studiów dla tłumaczy ustnych i pisemnych (zarówno na studiach licencjackich, jak i magisterskich) w ramach samodzielnych instytutów lub szkół albo w obrębie już funkcjonujących wydziałów oraz coraz większa profesjonalizacja zawodu tłumacza pisemnego i ustnego miały wyjątkowe znaczenie dla formowania się przekładoznawstwa jako osobnej dyscypliny, oddzielonej od językoznawstwa i wiedzy o literaturze. Profesjoniści, którzy realizowali te programy i coraz częściej zajmowali się tłumaczeniami także pod kątem badawczym, w większości byli z wykształcenia językoznawcami, filologami czy literaturoznawcami. Z biegiem lat ukształtowała się dosyć duża grupa badaczy, którą charakteryzują cechy zespołu badawczego: konkretny przedmiot badań, publikacje periodyczne i nieperiodyczne, spotkania poświęcone temu przedmiotowi, ponadto stowarzyszenia i związki, a w końcu także poczucie przynależności do nowej dziedziny nauki.

Otwarte pozostaje pytanie o to, jaka jest obecnie relacja między przekładoznawstwem a naukami, z których wywodzi się nowa dyscyplina. To, co badania przekładoznawcze mają z nimi wspólnego, to przede wszystkim przedmiot badawczy, który stanowią szeroko pojęte tłumaczenia, podczas gdy metody i narzędzia badawcze zostały przejęte od innych nauk (w większości językoznawstwa i literaturoznawstwa) — co jest (przynajmniej w obrębie nauk humanistycznych) charakterystyczne także dla innych nowych dyscyplin, jak studia kulturowe czy studia nad dyskursem, gdyż są one zależne w dużym stopniu od nauk, z których się rozwinęły. Jest to zrozumiałe, gdyż przekład jest komunikacją, a przekłady stanowią teksty funkcjonujące w realnym życiu. Właśnie dlatego w rozwoju przekładoznawstwa wyraźnie widoczne są te same etapy, co w rozwoju jego naukowych protoplastów, a także ich badawcze i metodologiczne wzloty i upadki. Biorąc pod uwagę wyłącznie lingwistykę, początkowo szczególne znaczenie dla przekładoznawstwa miało językoznawstwo strukturalne, dzisiaj zaś między innymi językoznawstwo tekstowe, kognitywne i korpusowe. Widać to w przypadku zmiany stanowiska dotyczącego pojęcia ekwiwalencji, które jest jedną z najbar-

dziej problematycznych koncepcji w tradycyjnym, a także współczesnym przekładoznawstwie. Jak przyznaje Mary Snell-Hornby, miało ono fundamentalną motywację w przypadku językoznawstwa. Ta jedna z najważniejszych twórczyń przekładoznawstwa (zob. Snell-Hornby 1988) nie jest zbyt przychylna lingwistyce: „the concept of equivalence, during the 1960s and 1970s the basic criterion of work on translation, was soon called into question even within linguistics, and it was only a logical step from Leisi’s functional approach to language to the functional theories of translation developed in the 1980s” (Snell-Hornby 2006: 39). Także poszczególne kierunki wiedzy o literaturze umożliwiły postęp badań przekładoznawczych, między innymi wspomniane już studia o recepcji, a w ostatnim czasie — studia postkolonialne. W świetle podstawowej zależności badań przekładów od badania języka i literatury można stwierdzić, że językoznawstwo i literaturoznawstwo — wraz z innymi naukami, które były istotne w kształtowaniu się przekładoznawstwa (por. Arduini/Steccconi 2007: 46) — zarówno przyspieszały, jak i hamowały jego rozwój, gdyż nowa nauka wchłaniała nie tylko sukcesy, ale i niepowodzenia swoich poprzedników.

Zakończenie: Interdyscyplinarna przyszłość

Przekładoznawstwo to młoda nauka. Niewykluczone, że jej rola będzie się wciąż umacniała i z czasem, wobec szybkiego rozwoju nowych dziedzin, proponuje młodszym naukom nowe możliwości rozwoju, które obecnie czerpie od starszych dyscyplin. Te natomiast będą mogły przejmować jej odkrycia. Taki scenariusz byłby zgodny z postulatem Klause Kaindla (2004: 64–65), dotyczącym różnych stopni interdyscyplinarności: pierwsza byłaby „imperialistyczna”, druga „importowa”, a trzecia „wzajemna” (*imperialistische, importierende, reziproke Interdisziplinarität*). Interdyscyplinarność imperialistyczna byłaby charakterystyczna dla okresu, w którym przekładoznawstwo było w dużej mierze zależne od językoznawstwa — chociaż wyraz „imperialistyczna” nie wydaje się najtrafniejszy, gdyż trudno sobie wyobrazić, by starsza dyscyplina narzucała nowej nauce (jeśli ta dopiero się kształtowała) metodologię i narzędzia badawcze. Bardziej prawdopodobne jest, że nowa nauka po prostu je sobie pożyczyła, z braku odpowiedniejszych rozwiązań wewnątrz i na zewnątrz językoznawstwa. Interdyscyplinarność importowa miałaby oznaczać fazę terażniejszą, gdy nowa dyscyplina jest już ukształtowana, a o pomoc przy budowie aparatu metodologicznego i konceptualnego zwraca się do innych nauk, nie tylko do językoznawstwa. W trzecim okresie, tj. w fazie interdyscyplinarności wzajemnej, według Kaindla, dochodzić ma do obopólnej wymiany między nową nauką a jej poprzedniczkami.

Co czeka interdyscyplinarność w przyszłości, pozostaje oczywiście w sferze spekulacji. Jednak to, co dotyczy badania języka — jego natury, stosowania i funkcjonowania w szerokim znaczeniu — wskazuje, że analiza procesu tłumaczenia i jego rezultatów stanowi typowy paradygmat epistemologiczny naszych czasów: obiekt badań domaga się wieloaspektowego opisu. W ten sposób bardziej niż kiedykolwiek wcześniej będzie ważne wielowymiarowe przedstawienie obiektu badawczego oraz interdyscyplinarna integracja wiedzy, co pozwoli na bardziej przekonujący opis innych fenomenów językowych i ich stosowniejsze wyjaśnienia oraz na potencjalny rozwój nowych teorii.

Literatura

- Arduini S., Stecconi U. 2007: *Manuale di traduzione: Teorie e figure professionali*. Roma, Carocci.
- Kaindl K. 2004: *Übersetzungswissenschaft im interdisziplinären Dialog: am Beispiel der Comicsübersetzung*. Tübingen, Stauffenburg.
- Kuhn Th. ³1996 [1962]: *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago—London, The University of Chicago Press.
- Moran J. ²2010: *Interdisciplinarity*. London—New York, Routledge.
- Ožbot M. 2006: *Prevajalske strategije in vprašanje koherence v slovenskih prevodih Machiavelijevega Vladarja*. Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije.
- Snell-Hornby M. 1988: *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam—Philadelphia, John Benjamins.
- Snell-Hornby M. 2006: *The turns of translation studies: new paradigms or shifting viewpoints?* Amsterdam—Philadelphia, John Benjamins.

Z języka słoweńskiego przetłumaczyła Joanna Ciešlar